

атап өтеди [2]. Әсіресе, жазылушының «Халқабад» роман-тетралогиясы, «Жаманшығанактағы Ақтуба» романдарында диалог екі ямаса бір неше персонаждардың өз-ара пикир таласы, гүрриңдесіуі, сорау-жуабы характерине ийе. Автор белгилі бір мәселеге бола түрлі көзқарасларды беріуі ушын персонаждарды бір жерге жәмлестіріп, оларды пикирлер аркалы өз позициясын билдирип отырады. Бул әсіресе, дәуір сиясатына бола персонаждардың көзқарасларында анық көринеди. Роман-тетралогияның «Машақатлы асырымлар» деп аталған екінші кітабында хатланатуғын кулақлар хакқында батрақлардың көзқараслары бериледи. Мәжилисте Бекмурат улы Ешбай, көз әйнекли, төрт көз хакқында абылласлары айтыуға да корқады. Олардан бири «Айтар едик-ау, пулы көп, ол адамды өлтирип жибереди-дағы...» десе, Әбдиүәлий деген екінші бір батрак: «Айтқаның ушын өлтиреді. Бурынғы УРАны шигин ураға көмпі: «УРА ның орны ура болыуы керек» деп, өлтирейин деп атырған жеринен Рейимбай қотыр менен мына Шунд-ыйдың баласы Алламберген комсомол қутқарып алды. Айтсын өтирик болса Алламберген! Мәселе Төрткүлден айналды, қәнекей, қамағаны! Қамамақ түе, УРАның өзін қуудырып жиберди-ә! Хәзирги Кеңестің байлары менен ойнауға болмайды, буның байлары қамшы менен урып, бурынғының байларындай тез көзге түспейди, пул менен урады...» деп

және кейнин айтыуға батылы бармайды. Мәжилисте буннан кейин Ешбай хакқында оның узақлау консысы Абдулла томпақ деген айтып береді. Оның пикиринше Ешбай «бир нәхәннің мурындық баласы, екінші бір нәхәннің мурындық атасы екен, УРА буның жети қатыны барлығын дәлиллелуі ушын барыпты. Сизлер хукүмет бар деп жүрсиз бе, жоқ хукүмет!.. ол жаңағы мурындықларына барып жағдайды айтып түсіндіргендидағы, арадан бир ай өтпей, УРА хәмелинен, қызыл жағасынан журдай болып, қарап тур!..[3] деп сол дәуір сиясатына наразылығын билдирип қояды.

Ауқамлық дәуірде көркем әдебиет үстинен партиялық қадағалау орнатылып, көркем шығарма тар социалисттик реализм методының шегарасынан шығып кете алмады. Бул усы кітаптар дөретілген дәуірдің жәмийетлик-сисий турмысы менен байланыссы. Соған карамастан жазыушы жаратқан персонаждар бираз ғарезсизликке ийе, еркинирек, жеке көзқарасларын, басқа персонаждарға бола бахаларын билдириуге умтылады.

Солай етип, Ш.Сейитов романдарының көркем тили лексикалық, синтаксислик, пунктуациялық өзгешеликлерге ийе. Бул өзгешеликтер карақалпақ прозасында жазылушының қахарман образын жасауда өзине тән стильге ийе екенлигин көрсетеди.

Әдебиетлар

1. Сейитов Ш. Жаманшығанактағы Ақтуба. Роман. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
2. Нуржанов П. Хәзирги карақалпақ романы (сюжет хәм конфликт поэтикасы). -Нөкис: «Билим», 2009. Хәзирги карақалпақ романы поэтикасы (композициялық хәм жанрлық-стильлик өзгешеликтери). -Нөкис: «Билим», 2008.
3. Сейитов Ш. Халқабад. Роман-эпопея. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1989.

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақалада Ш.Сейитов романдары тадқиқот объекти этиб олинади. Ёзувчи романдары ўзига хос бадий тил хусусиятларига эга. Мақола муаллифи ёзувчи романдары тилининг ўзига хослигини диалог, монолог, пунктуацион бадий лексик қатламани тадқиқ этиш оркали кўрсатади.

РЕЗЮМЕ

Объектом исследования статьи являются романы известного каракалпакского писателя Ш. Сейитова. Его романы имеют особый художественный язык. Автор статьи показывает оригинальный язык романов писателя посредством изучения диалогов, монологов и лексического слоя его произведений.

SUMMARY

The object of the research in the article is Sh. Seitov's novels. Normally, a unique literary language characterizes the writer's works. The author of the article shows the originality of the writer's novels by analyzing dialogues, monologues and the lexical layer of his works.

ӘЖИНІЯЗ ШЫҒАРМАЛАРЫНДА ҚОЛЛАНЫЛҒАН ФИТОНИМЛЕР ХАҚҚЫНДА

Г.Қарлыбаева - филология ғилмлериниң кандидаты

Ә.Өтеминов – ассистент оқытушы

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: фитоним, рамз, поэтика, ўз ва кўчма маъно, метафора, услуб, семантика.

Ключевые слова: фитоним, символ, поэтика, прямое и переносное значение, метафора, стиль, семантика.

Key words: fitonims, symbol, poetics, direct and indirect meaning, metaphor, style, semantics.

Қарақалпақ классикалық әдебиятында Әжинияздың оғада үлкен талант ийеси, жетик көркем сөз шебері ретинде орны бир бөлек. Бул жағдай, биринши гезекте, шайыр дөреткен әдебий мийраслардың поэтикалық тилинде көринеди.

Қарақалпақ халқы ески ўақытлардан баслап-ақ өсимликлер дуньясын жақсы билген хәм дийханшылық пенен шуғылланған, сонлықтан да, Әжинияз шайырдың дөретпелериниң сөзлик курамында өсимликлер дуньясына хәм дийханшылыққа байланыссы көплеген сөзлерди ушыратыуға болады. Мәселен: ақ терек, сүтилмек, геўирек, қаўын [3:33], алма-анар [3:34], қамыс, саялы терек [3:33], қаншийе, қарамық, гүлбинәфшә [3:43], пистә [3:60], сүрмә [3:48], лала [3:64], кара тал, сөкит, назбайыў-эфруз [3:103], бадам [3:124], қарағай, қайың ағаш, терек [3:219] хәм т.б.

Өзбек тилиндеги өсимлик атамаларының көркем әдебиетта қолланылуын изертлеген Г.Неъматова өсимлик атамаларының көркем әдебиетта үш түрли қолланылуын атап өткен:

1. туўра мәниде, атау ўазыйпасында;
2. ауыспалы мәниде, көркем сүүретлеу куралы сыпатында;
3. символлық мәниде, поэтикалық образ сыпатында. [1:33]

Әжинияз шығармаларында да фитонимлердің усындай үш түрли мәниде қолланылғанын көремиз. Шайыр шығармаларында төмендеги өсимлик атамалары туўра мәниде қолланылған: сүтилмек, терек, геўирек, қаўын, қаншийе, алма, анар, қабақ, атишоқай.

Шайырдың «Еллерим барды», «Барды» қосықларында өз ўатанының тәбият гөзаллығын сүүретлеуде жеримизде өсетуғын өсимликлерди келтирип өтеди. Мәселен:

- Жылында мийўелеп үш рет пискен,
Аты сүтилмектей жемисим барды. [3:12]
Сәрхаўыз бойында саялы терек. [3:12]

Жесең тил үйирген әселиў пәлек,
Қырында қызарып пискен геўирек,
Қаўындай мазалы жемисим барды. [3:13]

Шөбинде шифәәт, қусында кийе,
Теңиз етегинде болар қаншийе. [3:13]

Бағларымда писер алмайыў-анар,
Хесапсыз мазалы мийўеси барды. [3:13]

Үш ай қабағы бар, үш ай қаўыны,
Небир шийрин-шийрин жемиси барды. [3:20]

Бири сүтилмекдур, бири атишоқай,
Собығын жесениз, шекер- әселдей,

Жамбылиша, қаўыны шийрин пәшектей,
Жылына үш писер мийўасы барды. [3:20]

Жокарыдағы қатарларда шайыр сүтилмек, терек, геўирек, қаўын, алма, анар, қабақ, атишоқай, жамбылиша сыяклы өсимлик атамаларын қолланыуы аркалы қарақалпақ жериниң хәр түрли өсимликлерге бай екенлигин тәрийпплеп, шебер сүүретлеген. Сондай-ақ, шайырдың:

Гұдары белбеуи дизеге түскен,

Бойы ақ теректи аралап өскен [3:12], - деген қатарларында қарақалпақ жигитлериниң бойы ақ теректей узын, сын-сымбатлы, ғайратлы екенлигин тәрийпплеу ушын қолланған.

Шайырдың бул қатарлары хакқында Өзбекстан Қахарманы И.Юсупов Әжинияздың шайырлық талантын жокары бахалап: «Әжиниязда Ыатанды сүйиў хәм ўатан айралығы, сағыныш сезимлери басқа шайырларға қарағанда наятый күшли. Ол ўатан сағынышына қәлем тербеткенде, хәттеки, сүтилмеклер «Жылына үш рет мийўалап», «Қырында қызарып пискен геўиреклер қаўындай мазалы жемиске» айланады. Ол хеш қайда өз елиниң қызларындай сулыў қыз, жаўан, өз елиниң жигитлериндей ғошшақ жигит «таба алмайды». Жас әўлақтың ўатан сүйиў, азаматлық сезимлерин тәрийилауда

Әжияздың қосықтары оғада бақалы қәдирият болып табылады» -деп жазған еді [2:10].

Бұлардан тысқары шайыр шығармаларында *жыңғыл, қарағай, қайың* атамаларын да ушыратамыз. Мәселен,

Жаққаны бизің елдің *жыңғыл* отын,

Өзге отында жыңғылдай болмас түтин. [3:107]

Қарағай, қайың ағаш, терек емес,

Елиңе сыбай қондым ерек емес. [3:111]

Әжияз өз дәретпелерінде қарақалпақ елинің жақсы жақтарын көтеріңкилік пенен жырлайды, оның рухый камалатқа ерискен уламаларын, қарақалпақтардың халықлық характерін мақтаныш етеді, берекетті жер-суыларын, түрлі-түрлі аңлары менен жемістерін терең құрмет хәм сүйіушілік пенен мақтайды, солар арқалы пүткіл қарақалпақ елинің атын көрсетеді [4:91].

Гүл сөзі әдебиатымызда гөззалық, нәзікшілік, жақсылық, гөззал яр символы сыпатында жүдә кең қолланылады. Әжияздың «Мәңгі мийраслар» таңламалы шығармалары топ-ламында «гүл» сөзі 35 жерде қолланылғанының гүясы болды. Бұндағы «гүл» сөзі туұра мәнісине қарағанда ауыспалы мәніде көбірек жумсалған. Мысалы:

Хазан урса, солар ғұншалы *гүлдер*. [3:51]

Гүлнің тазасын термеген,

Не билсүн *гүлнің* қәдиринен. [3:61]

Поэтикалық сөздердің поэзияда символлық мәнілерді пайда етіуі құрамалы процесс болып, онда бір неше ауысыуды көріу мүмкін. Мәселен, жүзі гүлдей – уқсатыу, гүл жүзі – метафоралық усыл.

Шайыр шығармаларында *гүл* сөзі уқсатыу мәнісінде қоланылған орынлар көптеп ушырасады. Мәселен, қызыл жүзі *гүлдей* солып, хазан урған *гүлге* *мегзе* [3:86]. Бұндай мысалларды шайыр шығармаларында көптеп ушыратыуға болады:

Таза ашылған *гүлге* *мегзер*. [3:86]

Бұл мысалда қыз, сәуғилинің жамалын бағда ашылған гүлге мегзетеді.

Мисли *гүл* *киби* шырмалсын. [3:74]

Бұл қосық қатарында да ашық-машықлар бір-бирине қосылып, бахыты болсын деген мәні аңлатылған. Сондай-ақ, шайыр дәретпелерінде метафоралық усылда қолланылған қатарлар да көптеп ушырасады. Мысалы:

Бақсам *гүл* жүзіне- әтир ай бетли. [3:27]

Сейид Әлий өзі *гүл* йүз. [3:92]

Ғусса билән зағпырандек *гүл* йүзі. [3:147]

Бұндағы *гүл йүз* дизбеги арқалы шайыр жүздің қызыл-лығын, сулылығын гүлге мегзетіп сүүретлейді.

Гүл йүзімә түшти пәрда. [3:65]

Бұл мысалда инсанның шырайы, жамалы гүлге мегзетілген. Яғный, «турмыс қыйыншылығынан гүлдей жүзіме перде түсті» деген мәні билдирилген.

Жан бир *гүлдүр* солур олса,

Әзірейлиден хабар келсе. [3: 91]

Бұл мысалда шайыр инсанның жанын гүлге теңейді.

Бұлбұлдың хошлығы *қызыл гүл* билә. [3:122]

Бұлбұл болуб барыб *қызыл* қонуб. [3:112]

Бұлбұли гөя болып қондым *гүлдің* башына. [3:109]

Бұлбұлди зар етип шәйда *гүлдер*. [3:134]

Бұлбұллар сайраған шөмен бағларым,

Бағ ишінде *қызыл гүлдер* аман ба? [3:119]

Бұл мысалдарда да «гүл» сөзі өзінің туұра мәнісінде емес, ал ауыспалы мәніде қыз, сүйікли яр мәнісінде жумсалған.

Гүлгүн кийип, мәстан басып келән қыз. [3:100]

Тауыс бир көйлекиң *гүлгүн* дәрайы. [3:100]

Бұл мысалдардағы «гүлгүн» сөзі «гүл ренли» деген мәнін билдиреді, гүлдің тийкарынан қызыл ренде бола-туғынлығы нәзерде тutyлып, қызыл, қызғыш-қоңыр ренли көйлек, бешбент кийген қызды аңлатып тур.

Көзлеріме қызыл *шеңгел гүл* болды. [3:127]

Бұл мысалда да *гүл* сөзі ауыспалы мәніде жумсалып, шайырдың рухый халатын билдириу, турмыс қыйыншы-лықтарын сәулегендириу ушын жумсалған. Яғный, «тикенек-ли қызыл шеңгел көзіме гүлдей болып көринди» деген мәні аңлатып келген.

Өмир *гүл*м, кеуіл тоғым. [3:128]

Бұл мысалда сүйікли ярын өмірінің мазмунына, өмірін гүллендиретуғын гүлге теңейді.

Бағы бостанымның таза *гүлшәни*. [3:146]

Бұл мысалдағы *гүлшәни* сөзі гүлдер өсіретуғын орын мәнісін аңлатады.

Рәнбәрән ашылған бағлар,

Гүллі болур, *гүлсиз* болур [3:132]. Бұл мысалда жайнап турған бағдағы гүл туұра мәнісінде қолланылған болса,

Бағлар *лала* олур, келсе хуб бәхәр,

Хазан урса солар ғұншалы *гүлдер* [3:46], - деген қатарлар-да *гүл, бәхәр, бағ* сөзлери астарлы мәніде жумсалған. Шайыр бұнда «дәураны, заманы болса бәхәрдегі бағлардай лалалар гүллейді, заманы өтсе, ғұмшалап турған гүлдерді сууық урғандай солады» демекші. Уақтынан сәл кешигіп, гүз айларында ғұмшалап атырған гүлді, гүл арқалы инсанды аңлатыу ушын жумсалған.

Гүлнің тазасын термеген,

Не билсин *гүлнің* қәдиринен. [3:61]

Бұл мысалда да ауыспалы мәніде ышқы-мухаббат шара-бын бирге татысып, бир-бирін шын жүректен жақсы көріп шаңарак тиклеудің әхмийети билдириледі, өзі танымаған-билмеген, жақсы көрмеген адамы менен турмыс қурыудың қыйыншылығын аңлатқан.

Бұлбұл *гүлнің* бутағында,

Беш-он күн меҳмана мегзер. [3:17]

Бұл мысалда *бұлбұл*- инсан баласы, адамзатты, *гүл*- бұл пәний дүньяны аңлатып келген. Яғный, хәр бир инсан бұл пәний дүньяға бес-он күн мийман болғанындай, *бұлбұл* де гүлдің путағында қысқа уақыт отырып сайрайды деген мәні билдирилген. Соның менен бирге, шайырдың:

Ағаш көркі болар *гүл* хәм *жапырақ*,

Адам көркі рәуиши-перзент, бақ,

Ялғаншыда өтер болдың сынып сақ,

Дүньяның *гүл* хәм көркі аналар [3:23],- деген қосық қатарларында «ағаштың көркі гүлі хәм жапырағы» болса, ал аналарды «дүньяның гүлі хәм көркі»не теңегенін көре-миз.

Шайырдың «Бозатаулы нәзәлим» қосығында:

Бозатаулы *гүлбинәфша* нәзәлим,

Әселиң хәррени палдан бездирер,

Кирпиклерин сүзип баққан нәзерин,

Жұлдызды жауратып түннен бездирер. [3:98]

-деген теңеулері хаял-қызларға тек құрметті, сүйіспеншілікті көрсетіп қоймастан, оның дәретіушілік күшін, рухландырыушы тәсірін баянлайды. «Гүлбинәфша нәзәлим» деген теңеу яғный, «гүлге оралған» «турысы гүл», «хәммә денеси гүл» деген теңеу бизің лирик шайырларымызда, дерлік, ушыраспайды.

Шайыр теңеуді тек гүлге ғана емес, басқа өсімликлерге де қолланғанын көреміз. Мәселен,

Қыз бала кәмала келсе,

*Алма*дек пішкәнә мегзер. [2:44]

Алма киби янақлары қырмызы. [3:35]

Ләблерің *пистәдәк*, тишиң маржанды,

Көрген хайран, көрмегенге әрманды. [2:79]

Биринші қатарда шайыр ер жеткен қызды пискен алмаға, екінші мысалда жүздің қызыллығын, сулылығын қызыл алмаға мегзетеді. Ал, үшінші қатарда қыздың ләбин *писте*-ге мегзетіп шебер сүүретлейді.

Қулақ сал, яранлар, пәхим үгітке,

Мийуа питпес, *қара тала*, *сөкитке*. [2:49]

Бұл қатарларда шайыр *қара тала* хәм *сөкит*тің мийуеле-мейтуғынын, адам баласы дүньяға шыққаннан соң, перзент-ли болғыы, оларды тәрбиялап кәмалға келтириуі, изинде зүррият қалдырыуы кереклігін нәзерде тутады.

Бұлардан басқа өсімлик атамаларына байланыс-лы төмендегі мысалдарды келтириуімізге болады: *Алма* киби янақлары қырмызы [3:35]; *Алма* көз әреби ат қалур ми-нишдән, Қуйрығы дөкилип ялдын айрылса [3: 47]; Сөзлә, хәзан урып солмайын *гүл* [3:47]; Дийхан жер керәк, тухы-мыу, хөккиз, Бұлбүлә *гүл* керәк, назбайу-эфруз [3:64]; Пәрүаз етип *гүлдән-гүлә*, Барып бутағына түсер [3:97]; Кел-ген бәле жаман елиңнен бөлек, Мысалы үстине жығылған *терек*, Өмирің болса бахыт керек, бақ керек, Бақ болмаса әрман билән өтерсен [3:136]; Сен барғаннан титиресин, гүллән *тоғайға* қайғы сал [3:163].

Солай етип, Әжияз шығармаларындағы фитонимлер символлық мәніге ийе болып келген. Жоқарыда көріп өткен қатарларда бир қанша өсімлик атамалары поэтикалық сөзлер, поэтикалық тымсаллар сыпатында қолланылған. Поэтикалық сөзлер поэтикалық образдарды сәулегендириу-ге хызмет етеді. Шайыр өз лирикалық кеширмелерін, сезим-лерін хәм пикирлерін усы тымсаллар арқалы сүүретлейді. Поэтикалық сөзлер сәулегендиретуғын мәні усы сөзлердің туұра хәм ауыспалы мәнілері менен байланыс-лы болса да, поэтикалық сөздің символлық, тымсаллық мәнісін менен усы сөздің туұра яки ауыспалы мәнісін бир нәрсе емес. Мәселен,

Ашық –ярсыз, бүлбил – гүлсиз,

Кийик –шөлсиз, сона – көлсиз, [2:14]- деген қатарларда ашықты – бүлбилге, ярды – гүлге мезгетип сүүретлеген. Бул жерде бүлбил хэм гүлди шайыр поэтикалық образ сыпатында алады хэм ол арқалы өз сезимлерин сәулелендиреди.

Жуўмақлап айтқанда, Әжинияз шайыр өсимлик атамаларын орынлы хэм шеберлик пенен пайдалана алған. Олар туўра мәниде де, аўыспалы мәниде де стильлик жақтан өз орнында қолланылған.

Әдебиятлар

1. Нейматова Г. Ўзбек тилида ўсимлик номлари лексемалари: тизими ва бадийий қўлланилиши. Филол. фан. номзоди. ...дис. автореферати. –Ташкент: 1998.
2. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. // Халық муңын, инсан эрманын жырлаўшы шайыр. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1994.
3. Әжинияз. Таңламалы шығармалары. Мәңги мийраслар. -Нөкис: «Илим», 2014.
4. Жәримбетов Қ. XIX әсир қарақалпақ лирикасының жанрлық қәсийетлери хэм раўажланыў тарийхы. -Нөкис: «Билим», 2004.

РЕЗЮМЕ

Мақолада XIX аср қарақалпақ адабиетининг буюк шоири Ажинияз асарлари лугат таркибидаги ўсимлик атамалари ўрганилган. Уларнинг ўз ва кўчма маъноларининг ўзига хос хусусиятлари таҳлил қилинган. Ўсимлик атамаларининг семантик маъно қирралари мисоллар орқали ёритиб берилган.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются названия растений в произведениях великого каракалпакского поэта XIX века Ажинияза и их прямое и косвенное использование. На конкретных примерах показаны семантические особенности названий растений.

SUMMARY

The article deals with the names of plants in the work of the great Karakalpak poet of the XIX century Ajiniyaz and their direct and indirect usages. Their semantic peculiarities were analyzed on concrete examples.

ҚАРАҚАЛПАҚ ХАЛЫҚ ДӘСТАНЫ «ШӘРИЯР»ДЫҢ ЖАНРЛЫҚ ҚӘСИЙЕТЛЕРИ ХАҚҚЫНДА БИР-ЕКИ АҰЫЗ СӨЗ

Ш.К.Кеңесбаева - магистрант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: «Шарияр» достони, жанр хусусиятлари, ташки сюжетли достон (О.Кожуров), ижтимоий-майший достон (К.Максетов), эртак достон (И.Сагитов), эртак мотиви, мифик мотив, мотивлар муштарақлиги, мифик-эртак достон.

Ключевые слова: дастан «Шарияр», жанровые особенности, внешне-сюжетный дастан (О.Кожуров) социально-жизненный дастан (К.Максетов), сказочный дастан (И.Сагитов), сказочный мотив, мифический мотив, мифический-сказочный дастан.

Key words: the epos «Shariyar», genre peculiarities, an epos with external plot (O.Kojurov), social-realistic epos (K.Maksetov), a fairy-tale epos (I.Sagitov), a fairy tale motive, myth motive, motive equality, myth-fairy tale epos.

Хәр қандай халық, миллет өзиниң миллий өзлигин биринши гезекте тили, аймақлық шегаралары, экономикалық қатлам бирликлери (уклады) көриниси - турмыс тәризиди менен аңлатып туратуғынндай, психикалық ой-пикир дүньясында сәулеленіў табатуғын миллий менталитет бирликлери: үрп-әдет дәстүрлери, миллий қәдириятлары, руўхый-эстетикалық санасының сәулесі болған мәдени мийраслары, соның ишинде бай аўызекі көркем дөретпелери менен басқа хәттеки, генетикалық келип шығыўы бир туўысқан халықлардан да айрықша ажыратып көрсетип турады. Мине, усындай өзлигимизди аңлатып туратуғын миллий руўхый мийрасларымыздың бири - қарақалпақ халық дәстаны «Шәрияр» болып табылады. Себеби, бул дәстан әсирлер даўамында атақлы жыраўлар репертуарынан орын алып келди. Халқымыздың бийбаха мийрасына айланды.

«Шәрияр» дәстанын жазып алыўда хэм оны баспадан шығарыўда илимпазлырымыз тәрепинен көп жумыслар исленди [5]. Бирақ, дәстан бүгинги күнге шекем кандидатлық ямаса докторлық диссертация сыпатында арнаўлы түрде изертлеў объектине айланған жоқ. Деген менен, М.К.Нурмухаммедов, И.Т.Сағитов, Қ.Максетов, А.Каримов, Г.Срашова сыяқлы алымлардың бир қатар мақалаларында дәстанның көп санлы мақалалары [1] ортаға қойылғаны хеш кимге сыр емес. Бүгинги күни ғәрәзсизлигимиздің шарапаты менен «Шәрияр» сыяқлы муқаддес мийрасларымызды кең бағдарда изертлеў, олардың идеялық мазмунын миллий ғәрәзсизлик идеялары көзқарасынан қайта қарап шығып баха беріў - фольклористикамыздың күн тәртибиндегі әҳмийетли мақалаларынан болып отыр. Бул мәселелердің ең әҳмийетлилериниң бири болса «Шәрияр» дәстанының генезисине, жанрлық қәсийетлерине, типологиясы хэм поэтикасы мәселелери бойынша арнаўлы илим-изертлеў жумысларын алып барыў болып табылады.

Лекин, жоқарыда атап өткенимиздей, ғәрәзсизлик дәуіріне шекемги «Шәрияр» дәстаны хәққындағы изертлеўлер жекке-жарым арнаўлы мақалалардан, ямаса эпостың анаў яки мынаў мәселесине байланыслы айтылған бир-бирине қайшы улыўмалық пикирлеўлерден асып кете алған жоқ [3]. Мәселен, көрнекли фольклоршы алым Қ.Максетов дәстанларды тийкарынан, төрт топарға бөледі хэм «Шәрияр» дәстаны менен «Шийрин-Шекер» дәстанын социаллық-турмыс мәселелерин сөз ететуғын дәстанлар топарына жатқарады. [3:76] Ал, айырым илимпазларымыздың пикирлерине қарағанда «Шәрияр» дәстаны гейде «түп дереги шығыс халықларынан аўысып келген дәстан» [4] делинсе, гейде «социаллық-турмыс мәселелерин сөз ететуғын дәстан» [3] делинеди. О.Кожуров өз пикирин айтқан мәхәлде (1945-жыл), егер дәў, пери дуўа, сыйқырлаў хәққында сөз қозғала

ғойса, олар динниң батпағына батқан Шығыс еллеринен (Иран, Түркия, Араб мәмлекетлеринен) «Саналы Совет халқының арасына тарқалған мерез шөп» дегендей сиясатластырыў иллетлери хәўижге минип турды. Алым «сырттан кирген дәстанлар» деген терминди қолланғанда, сөзсиз сол идеологияның тәсиринен келип шығып отырып айтқан. Себеби, коммунистлик идеология ҳүким сүрип турған ол сол дәўирде буннан өзгеше пикирди айталмаған да болар еди. Ал, профессор Қ.Максетовтың «Шәрияр» дәстанын «социаллық-турмыс мәселелерин сөз ететуғын дәстанлар» топарында бахалаўы, әлбетте, тартыслы мәселе. Себеби, бул топарға киргизилген «Шәрияр», «Шийрин-Шекер», «Қаншайым», «Муңлық-Зарлық» хэм т.б. усаған дәстанлардың барлығында дерлик социаль-турмыслық мотивтен гөре мифлик-ертеклик мотивтиң басым келип отыратуғынлығы айкын көзге тасланады.

Булardan басқа да «Шәрияр» дәстанын ертеклик-фантастикалық эпослар қатарына киргизетуғын илимий болжаўлар да бар. Бул пикир хәқыйкатлыққа бир нәўие жакынласады. Атап айтқанда, И.Т.Сағитов «Шәрияр», «Қаншайым», «Шийрин-Шекер» сыяқлы дәстанларды ертеклик-фантастикалық дәстанлар қатарына жатқарған. Оның пикиринше, бул дәстанларға характерли нәрсе-олардың мазмунының халық ертеклери сюжетлерине қурылғанында, бул дәстанларда қыяль-ертеклик элементлер көбирек ушырасады [4:39].

«Шәрияр» дәстанында турмысқа байланыслы айырым көринислер (бағ егиў, жылқыманлық хэм т.б.) баршылық, бирақ олар қыяль-ертеклик сюжетлер мифлик мотивлердин тасасында көринбей қалады. Дәстанның поэтикалық қурылысында усы еки мотив басқа жанр жаратыўшы белгилерге қарағанда басым келиўи хэм екеўи тең қатар қолланыўына байланыслы биз «Шәрияр» дәстанын мифлик-ертеклик дәстанлар қатарына жатқарғанды мақул көрдик. Себеби, эпос қахарманлары өз мақсетлерине жетиў жолында тек миф-эпсана, аңыз әжайып ертеклерде ғана ушырасатуғын, адамның ақылына уғрас келмейтуғын ўақыяларды басынан кеширеди хэм дәстан қурылысы усы мазмунға сай мифлик-ертеклик форманы да таңдаған.

Улыўма, «Шәрияр» дәстанының өзине тән өзгешеликлерин есапқа ала отырып оның мифлик-ертеклик характердеги дәстан екенлигин дәлиллелу тек «Шәрияр» дәстанының жанрлық өзгешелигин анықлаўға қосылған үлес болып қоймастан, эпостаныў илимине қосылған үлкен жаңалық та болып табылады. Бул жағдай өз гезегинде эпослардың жанрлық, формалық классификациясын қайта қарап шығыў зәрүрлигин туўдыратуғыны сөзсиз.